

ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ & ΔΙΚΑΙΟ

ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ - ΕΝΕΡΓΕΙΑ - ΧΩΡΟΤΑΞΙΑ - ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑ - ΔΟΜΗΣΗ - ΔΗΜΟΣΙΑ ΕΡΓΑ - ΜΝΗΜΕΙΑ

ΑΝΑΤΥΠΟ

Ευ. Βενιζέλος

Καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου στη Νομική Σχολή
ΑΠΘ, πρώην Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης και Υπουργός
Εξωτερικών

| Η Κλιματική κρίση ως πρόκληση
για τη γενική θεωρία του Συντάγματος
και των θεμελιωδών δικαιωμάτων

Online πρόσβαση σε ΠερΔικ στην Πλατφόρμα Νομικού Περιεχομένου | www.qualex.gr

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Η κλιματική κρίση ως πρόκληση για τη γενική θεωρία του Συντάγματος και των θεμελιωδών δικαιωμάτων

Η εισαγωγή του άρθρου 24 στο Σ1975

Η εισαγωγή του άρθρου 24 στο Σύνταγμα του 1975 θεωρήθηκε και ήταν μια μεγάλη καινοτομία. Το ελληνικό περιβαλλοντικό Σύνταγμα βρέθηκε στη διεθνή πρωτοπορία της εποχής. Με την αναθεώρηση του 2001 το άρθρο 24 τροποποιήθηκε και συμπληρώθηκε έτσι ώστε να είναι πάντα ένα σημείο αναφοράς και για τα διεθνή δεδομένα. Μισό βέβαια αιώνα μετά τη θέση σε ισχύ του Συντάγματος του 1975, πολλά συντάγματα ανά τον κόσμο έχουν υιοθετήσει ρητές προβλέψεις που ανήκουν στο λεγόμενο περιβαλλοντικό ή οικολογικό Σύνταγμα. Η τάση εισδοχής παρόμοιων ρυθμίσεων στα συνταγματικά κείμενα θεωρείται στη βιβλιογραφία ως το πιο πρόσφατο κύμα συνταγματισμού.

Η κλιματική κρίση όμως υπερβαίνει κατά πολύ τις προβλέψεις του συντακτικού νομοθέτη του 1975 και του αναθεωρητικού νομοθέτη του 2001. Το διακύβευμα δεν είναι πλέον η προστασία του φυσικού και ανθρωπογενούς περιβάλλοντος, αλλά η υπαρξιακού χαρακτήρα απειλή κατά του πλανήτη και η διακινδύνευση της ίδιας της θέσης του ανθρώπου ή μάλλον του ανθρώπινου είδους πάνω στη γη.

Η προστασία των δασών και των δασικών εκτάσεων, ο χωροταξικός και πολεοδομικός σχεδιασμός, η προστασία των μνημείων και του πολιτιστικού περιβάλλοντος είναι πάντοτε πολύ κρίσιμα, αλλά ήσσονος σημασίας ζητήματα σε σχέση με τον κίνδυνο να παύσει να είναι βιώσιμος ο πλανήτης. Η εισαγωγή με την αναθεώρηση του 2001 της αρχής της αειφορίας που ταυτίζεται, όπως προκύπτει από τις προπαρασκευαστικές εργασίες και ιδίως από τις αγορεύσεις και παρεμβάσεις μου με την ιδιότητα του γενικού εισηγητή της πλειοψηφίας, με την αρχή της βιώσιμης ανάπτυξης, προσδίδει βέβαια, με τη βοήθεια της εξελικτικής ερμηνείας, ένα συνεχώς διευρυνόμενο κανονιστικό περιεχόμενο στο άρθρο 24 Σ. που καλείται να παρακολουθήσει τον ρυθμό, την έκταση και την ένταση της απειλής που συνιστά η κλιματική κρίση, ώστε να αντιτάξει σε αυτή την ανάλογη συνταγματική προστασία. Επιβάλλοντας στον νομοθέτη, στη διοίκηση αλλά και στη νομολογία την υποχρέωση να παρακολουθεί τη σχέση αυτή μεταξύ απειλής και προστασίας. Η κλιματική κρίση εγκιβωτίζεται κατά τον τρόπο αυτό στο Σύνταγμα, στην έννοια της αειφορίας, έχει όμως τέ-

τοια δυναμική και πολυμορφία που θέτει σε δοκιμασία την αντοχή και την κανονιστική λειτουργία των συνταγματικών εννοιών.

Άλλωστε, το κύριο πεδίο στο οποίο εκδηλώνεται η κλιματική κρίση για χώρες όπως η Ελλάδα, είναι η ενέργεια και άρα, η ενεργειακή πολιτική και νομοθεσία και άλλα συναφή αντικείμενα, όπως οι μεταφορές. Αυτά δεν μνημονεύονται καν στο άρθρο 24, αναδύονται όμως μέσα από την ερμηνεία της έννοιας της αειφορίας/ βιώσιμης ανάπτυξης.

Κλιματική κρίση και εθνική κυριαρχία

Ούτως ή άλλως το μέγεθος του διακυβέυματος που συνοψίζεται στον όρο κλιματική κρίση υπερβαίνει προδήλως τα όρια της κυριαρχίας και άρα, της συντακτικής εξουσίας και της νομοθετικής εξουσίας οποιουδήποτε κράτους και οποιασδήποτε περιφερειακής ολοκλήρωσης, όπως η ΕΕ. Ενώπιον της κλιματικής κρίσης και των κινδύνων που αυτή εμπεριέχει, η έννοια της κρατικής κυριαρχίας εμφανίζεται παρωχημένη και ανεπαρκής. Τα κρατικά σύνορα δεν αναχαιτίζουν την κλιματική κρίση. Η κλίμακα των προβλημάτων που είναι πλανητική απαιτεί επείγουσες και ολοκληρωμένες πρωτοβουλίες πλανητικής κλίμακας. Άρα, πρωτοβουλίες οι οποίες κινούνται πρωτίστως στο πεδίο του Διεθνούς Δικαίου, χωρίς κανείς να μπορεί να υποβαθμίσει τη σημασία των εθνικών ρυθμίσεων και μάλιστα, συνταγματικού επιπέδου σε μεγάλα και ισχυρά ή υποδειγματικά και προνοητικά κράτη. Όπως δεν μπορεί να υποβαθμίσει και τη σημασία ρυθμίσεων που παράγονται στο πεδίο της έννομης τάξης της ΕΕ.

Κλιματική κρίση και σχέσεις μεταξύ εννόμων τάξεων

Θέτοντας ζητήματα κυριαρχίας η κλιματική κρίση θέτει προφανώς, με επιτακτικό τρόπο, και ζητήματα σχέσεων μεταξύ εννόμων τάξεων. Το μέγεθος του προβλήματος και της απειλής δεν αφήνει πολλά περιθώρια για την ανακύκλωση των κλασικών συζητήσεων ως προς τη σχέση περισσότερων εννόμων τάξεων, η κάθε μια από τις οποίες διεκδικεί στο πεδίο της υπεροχής ή έστω προτεραιότητας εφαρμογής. Η κλιματική αλλαγή ως πραγ-

ματολογική πρόκληση ασκεί ισχυρή πίεση προς την κατεύθυνση που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «κλιματικός ερμηνευτικός μονισμός» ώστε να διασφαλίζεται, σε κάθε περίπτωση, η εφαρμογή των πιο απαιτητικών και διορατικών προβλέψεων, χωρίς αυτή να ανακόπτεται από το φαινόμενο της «διάθλασης» των πρωτοποριακών και διορατικών ρυθμίσεων που προκαλείται από την ύπαρξη διαφορετικών εννόμων τάξεων οι οποίες καλούνται να αντιμετωπίσουν το φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής η καθεμιά στο πεδίο της.

Η κλιματική κρίση ως καταλύτης για την εγκαθίδρυση νέων θεμελιωδών δικαιωμάτων

Η κλιματική αλλαγή λειτουργεί επίσης ως καταλύτης που διευκολύνει την ταχύτερη και πιο θαρραλέα επώαση και εντέλει αναγνώριση και εγκαθίδρυση νέων θεμελιωδών δικαιωμάτων και νέων θεσμικών εγγυήσεων που ανταποκρίνονται στο μέγεθος της διακινδύνευσης και ως εκ τούτου, στο μέγεθος της κρατικής, ενωσιακής και διεθνούς ευθύνης ενώπιον του φαινομένου της κλιματικής αλλαγής.

Με άλλα λόγια, παρακολουθούμε *in vivo* τη διαδικασία γέννησης νέων θεμελιωδών δικαιωμάτων. Νέων υποκειμένων και νέων αποδεκτών θεμελιωδών δικαιωμάτων που υπερβαίνουν την κλασική τυπολογία. Αναγνωρίζεται, για παράδειγμα, ο ανθρωπομορφισμός της ίδιας της φύσης, των θαλασσών, των ποταμών, των δασών που καθίστανται υποκείμενα δικαιωμάτων. Κανόνες ερμηνείας, όπως η οριζόντια ισχύς (τριτενέργεια) των θεμελιωδών δικαιωμάτων, αποκτούν νέες διαστάσεις με τη θεμελίωση της υποχρέωσης εταιριών και κυρίως ισχυρών οντοτήτων της διεθνούς αγοράς να λάβουν θετικά και ιδίως προληπτικά μέτρα.

Αυτό συντελείται μέσα από μία σύνθετη διεργασία στην αφετηρία της οποίας βρίσκονται επιστημονικές έρευνες και διαπιστώσεις σε σχέση με το πολυπαραγοντικό φαινόμενο της κλιματικής αλλαγής και της κλιματικής κρίσης. Διαμορφώνεται ένα νέο επιστημολογικό παράδειγμα. Σταδιακά κυριαρχούν νέες επιστημονικές παραδοχές επί τη βάσει των οποίων κινητοποιούνται ευαίσθητοι πυρήνες στην κοινωνία των πολιτών. Διαμορφώνονται κινήματα τοπικού, εθνικού, περιφερειακού και οικουμενικού χαρακτήρα, ασκείται πίεση στα εθνικά πολιτικά συστήματα, στις κυβερνήσεις, στους διεθνείς οργανισμούς. Καλλιεργείται μια νέα κλιματική συνείδηση, ενεργοποιούνται νέου τύπου ομάδες και μηχανισμοί πίεσης, συμπράττουν διανοούμενοι και διαμορφωτές της κοινής γνώμης. Όλη αυτή η ζύμωση καταγράφεται σε πολιτικού χαρακτήρα κείμενα, σε δικηρύξεις, σε ρυθμίσεις του λεγόμενου *soft law*.

Η ένταξη ενός νέου ή ειδικότερου θεμελιωδους δικαιώματος μπορεί να γίνει στο πεδίο της εθνικής έννομης τά-

ξης, στο επίπεδο της κοινής νομοθεσίας ή στο επίπεδο του Συντάγματος. Μπορεί να γίνει όμως αρχικά στο πεδίο του Διεθνούς Δικαίου ή του Δικαίου της ΕΕ ή παραλλήλως στο πεδίο περισσότερων έννομων τάξεων.

Η κλιματική κρίση ως πρόκληση για τη νομολογία και την ηθική του νομικού θετικισμού

Διαμορφώνεται έτσι ένα μεγάλο κύμα ρυθμίσεων εθνικού, ενωσιακού και διεθνούς χαρακτήρα, ασκείται επιστημονική, κοινωνική και ηθική πίεση στη δικαστική εξουσία όλων των επιπέδων. Μέσα από αυτήν τη βαθιά πολιτική, πολυπαραγοντική διαδικασία ενεργοποιούνται τα κανονιστικά ανακλαστικά και η διορατικότητα του νομικού θετικισμού που μετασχηματίζεται σε προβλέψεις διεθνών συμβάσεων, εθνικών συνταγμάτων, κανόνων του ενωσιακού δικαίου, αλλά και σε παραδοχές της νομολογίας όλων των δικαιοδοσιών και βαθμών. Τα δικαστήρια έρχονται πλέον, με δικονομική ευρηματικότητα, αντιμέτωπα με την κλιματική αγωνία των προσφευγόντων που δεν ικανοποιούνται από το διεθνές, ενωσιακό και εθνικό ρυθμιστικό πλαίσιο και ιδίως, από τον βαθμό έμπρακτης κλιματικής ευαισθησίας και διορατικότητας των κυβερνήσεων, των εθνικών νομοθετών, των οργάνων της ΕΕ, των θεσμών της διεθνούς έννομης τάξης, των μηχανισμών της αγοράς.

Η κλιματική αλλαγή θέτει άλλωστε πολύ σημαντικά ζητήματα δικαστικού ελέγχου και κατανομής των αρμοδιοτήτων μεταξύ εθνικών, ενωσιακών και διεθνών οργάνων, μεταξύ νομοθετικών οργάνων και οργάνων αρμόδιων για τη διεθνή εκπροσώπηση του κράτους και εντέλει, μεταξύ πολιτικών και δικαστικών οργάνων όλων των δικαιοδοσιών και όλων των βαθμών.

Η δικαστική εξουσία και άρα η νομολογία καλείται να λειτουργήσει ως θεσμός πίεσης προς τον νομοθέτη. Ως θεσμός υποκατάστασης των αδρανειών ή κάλυψης των κενών της εθνικής, ενωσιακής και διεθνούς νομοθεσίας. Η δικαστική εξουσία καλείται επίσης να λειτουργήσει ως θεσμικός δίαυλος μέσω του οποίου έχει τη δυνατότητα να εκφραστεί η επιστήμη, η κοινωνία των πολιτών ή απλώς η αγωνία των πολιτών ενόψει των κινδύνων και των αναγκών που συμποσούνται στην έννοια της κλιματικής κρίσης.

Η κλιματική κρίση και η αναζωπύρωση των γενετικών στοιχείων του συνταγματισμού

Η κλιματική κρίση φέρνει ξανά στην επιφάνεια τα θεμελιώδη γενετικά στοιχεία του συνταγματισμού, του ίδιου του Συντάγματος, αλλά και του Διεθνούς Δικαίου προστασίας των δικαιωμάτων του ανθρώπου. Θέτει, δηλαδή, στη μέγιστη και ύψιστη δυνατή κλίμακα, το ζήτημα του μακρού ιστορικού χρόνου, όχι απλώς με τη συμβα-

τική έννοια του όρου, αλλά με την έννοια του χρόνου που αφορά τη φύση καθεαυτήν, τον πλανήτη, τη σχέση του ανθρώπου με τη γη.

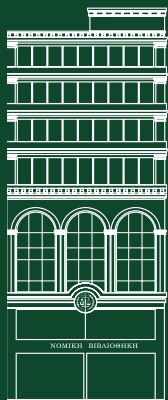
Συνεπώς, το Σύνταγμα ως σύστημα μακροπρόθεσμων διακανονισμών αναγόμενων στον μακρύ χρόνο οδηγείται στα άκρα του μέσα από την πρόκληση της κλιματικής κρίσης. Καλείται να ανταποκριθεί στην πρόκληση αυτή χρησιμοποιώντας τα συμβατικά εργαλεία της θεσμικής οργάνωσης του κράτους, της διεθνούς κοινωνίας και των περιφερειακών ολοκληρώσεων, όπως η ευρωπαϊκή, τα συμβατικά εργαλεία του εθνικού, ενωσιακού και διεθνούς δικαίου και τα βασικά εργαλεία της νομικής επιστήμης. Το κάνει όμως αυτό προκειμένου να ανταποκριθεί σε μία πρόκληση που υπερβαίνει τον ιστορικό χρόνο και ανάγεται στον γεωλογικό και γεωφυσικό χρόνο.

Κατά την ίδια λογική μπορούμε να πούμε ότι το Σύνταγμα, ως ιστορικό φαινόμενο και ως σύστημα κανόνων αναφοράς, διακατέχεται από τη μέριμνα για την αλληλεγγύη των γενεών και για τον λόγο αυτό θέτει περιορισμούς στον συγκυριακό νομοθέτη της παρούσας γενιάς προκειμένου να διαφυλαχθούν διακανονισμοί, εγγυήσεις και κεκτημένα που αφορούν και τις επόμενες

γενεές. Τώρα καλείται να το κάνει αυτό έχοντας κατά νου όχι την επόμενη ή τις επόμενες γενεές του ιστορικού συμβατικού χρόνου, αλλά τις περιβαλλοντικές και βιολογικές αντοχές του ανθρώπινου είδους.

Το αφιέρωμα που επιμελήθηκαν οι άξιες, εκλεκτές και ακαταπόνητες ερευνήτριες Χριστίνα Ακριβοπούλου ΔΝ και Στέλλα Χριστοφορίδου ΔΝ, κινείται στην αιχμή του δόρατος της διεθνούς συζήτησης γύρω από την κλιματική αλλαγή ως πολιτική, δηλαδή νομοθετική και ως δικανική, δηλαδή νομολογιακή πρόκληση. Τα κείμενα που περιλαμβάνονται στο αφιέρωμα αναφέρονται, με υψηλή ποιότητα και πυκνότητα επιστημονικού λόγου, στις επιμέρους πτυχές αυτού του σύνθετου, δυναμικού και επικίνδυνου φαινομένου. Σε εμένα απομένει να συγχαρώ θερμά και να ευχαριστήσω ειλικρινά τις επιμελήτριες και τις / τους συγγραφείς των συμβολών του αφιερώματος.

Ευάγγελος Βενιζέλος
Καθηγητής του Συνταγματικού Δικαίου
στη Νομική Σχολή ΑΠΘ,
πρώην Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης
και Υπουργός Εξωτερικών

ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Εκδοση | Εκπαίδευση | Καινοτομία

ΑΘΗΝΑ - ΚΕΝΤΡΙΚΑ:

Μαυρομιχάλη 23, 106 80 | T 210 3678800 (30 γραμμές) | F 210 3678922 | E info@nb.org

ΑΘΗΝΑ:

Μαυρομιχάλη 2, 106 80 | T 210 3607521 | F 210 3603975 | E m2bookstr@nb.org

ΠΑΤΡΑ:

Κανάρη 15, 262 22 | T 2610 361600 | F 2610 361515 | E nbpatra@nb.org

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ:

Φράγκων 1, 546 26 | T 2310 545618, 2310 532134 | F 2310 551530 | E nbthess@nb.org

www.nb.org